

Ksenija Šabec

Konfliktni spomini in stereotipne podobe Italijanov v slovenski kolektivni zavesti: primer slovenske tržaške književnosti

POVZETEK: Namen članka je na osnovi historičnega pregleda in analize selektivno izbranih primerov ugotoviti, kdaj so se med Slovenci oblikovale stereotipne predstave o Italijanih, kakšne so bile te predstave, kako – če sploh – so se časovno ohranjale in kakšen vpliv je nanje imel specifičen družbeno-kulturni in politični kontekst. Avtorica bo skušala pokazati, da so (bile) slovenske percepcije italijanskega naroda kljub številčni majhnosti in politični šibkosti Slovencev od pomladi narodov naprej nemalokrat izrazito podcenjevalne, zasmehljive in poniževalne, kar je bilo v preteklosti nedvomno tesno povezano z ekspanzionistično ideologijo in politiko nasilja, ki jo je Italija vodila do slovenskega ozemlja in prebivalstva, v samostojni Republiki Sloveniji, ki izhaja iz demokratičnega načela o svobodi govora in deklarativno urejenih medsosedskih odnosov z Italijo in katere enakopraven del je Italijanska narodna skupnost, pa izrazito nestrpne in sovražne.

KLJUČNE BESEDE: stereotipi, imagologija, kolektivni spomin, Slovenci, Italijani, nacionalizem

1 Uvod

Stereotipi in predsodki, ki se nanašajo na posamezne etnične skupine, pozneje pa na narode in nacije,¹ so zelo stara tema. Zaslediti jo je mogoče že v prvih poskusih etnografskih raziskovanj in celo v zgodovinopisnih zapisih Herodota in Tacita. Prav

1. Etnijo ali etnično skupnost (gr. *ethnos* – skupina ljudi, povezanih s krvnimi vezmi) se običajno definira vis-à-vis pojmomoma narod in nacija. Etnija sama po sebi še ne naredi naroda ali nacije, saj je zanj potrebna zavestna in odločna volja etnije, torej skupnosti, ki jo povezujejo skupni elementi jezika, kulture, ozemlja, religije, da si prav na etnični podlagi lasti pravico do državnosti oziroma suverenosti. Ideologija, na kateri temelji ta zahteva, je označena kot nacionalizem, torej lojalnost do naroda, jezik, ki je z njo tesno povezan, pa nacionalni jezik. Najbolj splošna definicija etnije oziroma etnične skupine vsebuje zavest skupine ljudi o skupnem izvoru in tradiciji. Tako sta občutek pripadnosti in kolektivna identiteta glavna dejavnika večine definicij etničnosti (Guerrina 2002: 156–157; Rizman 1991: 17–18). Zlasti etnična antropologija poudarja, da je etnično skupino treba obravnavati kot dinamičen proces, in ne kot fiksno družbeno kategorijo, kar bi lahko posplošili tudi na narod in nacijo. Narod je politično

tako je bila to pogosta tema srednjeveških kronik, v katerih se je o etničnem samozavedanju in občutku pripadnosti istemu *natio* v evropskem prostoru pisalo že pred začetkom prvega tisočletja. Občutja etnične drugosti in tujosti so tako med ljudmi razmeroma zgodaj povzročala podcenjevanje, zasmehovanje, strah in sovraštvo ali celo kombinacijo teh čustev. Presenetljiv primer nacionalne karakterologije je *Völkertafel* ali tabela narodov iz zgodnjega 18. stoletja, ki naj bi po mnenju njenih avstro-nemških avtorjev predstavljala značilne poteze desetih evropskih narodov (od Špancev do Turkov), predstavljenih v narodnih nošah in s seznamom njihovih odlik in pomanjkljivosti.² Zgodnji opisi značajev posameznih narodov so bili v 19. stoletju v veliki meri podprti z obsežnim korpusom stereotipov in predsodkov o tistih narodih, ki jim avtorji teh opisov niso pripadali. Tako je tovrstni diskurz postajal obvezni del časopisov, revij in drugih publikacij ter potopisov in literature zlasti od druge polovice 19. stoletja naprej. Pri tem je običajno izhajal iz predpostavk kolektivnega spomina, ki mu je kot predstavnik določenega naroda pripadal, in ideologije nacionalizma, ki je podpirala tako nastanek kot ohranitev stereotipnih zaznav »drugega«, s tem pa je prej ali slej prišel v stik z drugimi, nemalokrat konfliktnimi spomini sosednjih ali ostalih narodov.

Izhodiščno raziskovalno vprašanje, na katerega bomo v pričujočem članku poskusili odgovoriti, je torej naslednje: kako so Slovenci, ki so se v približno istem času kot večina (srednje)evropskih narodov, torej v 19. stoletju, formirali kot politično ozaveščena skupnost, utemeljevali svojo identiteto z vidika percepcij in reprezentacij »drugega«, kdo je bil ta »drugi« in v kolikšni meri lahko v zgodovinskem procesu konstrukcije kolektivnega spomina slovenskega naroda zasledimo diskurz, ki se je posluževal stereotipnih zaznav »pomembnega drugega«, kot bi rekel George Herbert Mead (1997). Zaradi zamejitev, ki so pri preučevanju tako obširne teme nujno potrebne, bo članek geografsko osredotočen samo na območje današnje zahodne slovenske meje, kjer se je slovenski narod soočal z italijanskim in ki še danes predstavlja dinamično okolje medkulturnih stikov. Poleg zgodovinske osvetlitve raziskovalnega problema o podobi Italijanov pri Slovencih, ki bo razdeljena na obdobje od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne in od obdobja fašizma do konca druge svetovne vojne, pa bo osrednje vprašanje, na kakšen način – če sploh – se je v sodobni slovenski književnosti kot eni od oblik za slovenski narod tako konstitutivne kulturne produkcije formirala podoba »drugega«. Omejenost obsega bo seveda tudi tu zahtevala zožitev raziskovalnega fokusa, in sicer se bomo v članku omejili na sodobno tržaško slovensko književnost oziroma književnost, ki nastaja med tržaškimi Slovenci. Avtorica se pri tem zaveda specifičnosti »manjšinske« oziroma »zamejske« identitete v primerjavi z »matično« slovensko, vendar pa je ob prebiranju slovenske književnosti, predvsem literature avtorjev, ki živijo na prostoru slovenske manjšine v Italiji oziroma, ožje, v Tržaški pokrajini, ali pa iz tega

ozaveščena skupnost, ki se zaveda svoje skupne zgodovine, kolektivnega spomina, kulture, ozemlja in jezika in je kot taka prepoznana, nima pa še realizirane pravice do državnosti. Je torej politično ozaveščena etnija, ki si lasti pravico do državnosti. Nacija je v lastni in suvereni državi utemeljeni narod.

2. Tako imenovano tabelo evropskih narodov iz zgodnjega 18. stoletja danes hrani avstrijski etnografski muzej na Dunaju.

prostora zgolj izhajajo, možno vsaj spekulativno trditi, da je zaznavanje »drugega« toliko izrazitejše v heterogenem okolju, torej tam, kjer so stičišča različnih narodov, kultur, jezikov nenehno izpostavljena lastnemu samoizpraševanju, in v veliko manjši meri v razmeroma homogenih okoljih, kakršen je nedvomno »matična« Slovenija in kjer je samoumevnost slovenske nacionalne oziroma kulturne identitete le še redko postavljena pod vprašaj.

2. Opis metode

V članku se bomo opirali na uporabo kombinirane raziskovalne metode, ki izhaja iz sledečih metodoloških usmeritev:

- Primerjalne metode različnih teorij stereotipov, predvsem socialnopsiholoških in kulturoloških, in zgodovinskih kontekstov, v katerih se ti stereotipi pojavljajo. Šele primerjalna metoda namreč omogoča poglobljeno teoretično analizo in celovitejšo pojasnitev izbranih družbenih pojavov in procesov, ker izpostavlja njihovo deskriptivno raziskovanje v različnih kulturnih okoljih in s tem – v skladu s kritično teorijo stereotipnih reprezentacij Michaela Pickeringa (2001) – stereotipov ne enači povsem s socialnimi kategorijami, kot to počne zlasti kognitivna socialna psihologija.
- Socialno-zgodovinske metode v tradiciji angleških kulturnih študij, predvsem modela diskurzivne prakse in ideje drugosti, kakršne je utemeljil Stuart Hall, eden glavnih predstavnikov birminghamske šole in soustanovitelj Centra za sodobne kulturološke študije. Hallova ideja o drugosti (*otherness*) poudarja razliko in drugačnost kot bistveni koncept, s pomočjo katerega človek osmišlja svet in mu pripisuje pomen, pri čemer je jezik temeljno sredstvo človekovega sporazumevanja in hkrati glavni pokazatelj razlik v simbolnem načinu dojetja sveta (Hall 1997). Kakor hitro pa je to razlikovanje uporabljeno in izraženo skozi jezik, je seveda vključeno tudi na raven psihološkega, družbenega, kulturnega in političnega.
- Diskurzivne analize izbranih besedil, ki pa se bo zaradi specifičnosti preučevanja podob oziroma predstav o »drugem«, »tujem« v literarnih delih v veliki meri opirala na raziskovalno polje imagologije, znanstvene discipline, ki je bila dolgo v središču pozornosti zlasti francoske šole primerjalne književnosti (Jean-Marie Carré, Marius-François Guyard, René Wellek in drugi).

3 Stereotipne zaznave »drugega« v procesih oblikovanja kolektivnega spomina

Teoretska izhodišča članka se na eni strani opirajo na sodobna spoznanja o načinih in vzrokih nastanka stereotipnih zaznav ter zgodovinskih procesih njihovega ohranjanja, spreminjanja in prilagajanja, na drugi strani pa na vlogo kolektivnega spomina oziroma amnezije v reprezentacijah »drugega«.

Sodobne predsodke in stereotipe lahko razumemo kot sisteme oziroma procese naslavljanj posameznikov kot akterjev socialnih dejanj, ki so podvrženi družbeno-kulturnemu redu, pri čemer je bistveno vprašanje, kako ti motivirajo posameznika ali po-

sameznico, da se v njih prepozna in v skladu z njimi tudi obnaša.³ Predsodki in stereotipi se običajno razvijejo in delujejo v vsakdanjih življenjskih praksah ljudi vzporedno z mikrostrukturo delitve moči, zato se zdijo v vsakdanjih situacijah nenevarni, pogosto humorni. Toda zelo hitro se lahko razširijo in postanejo močan povezovalni element v družbi, opravičilo različnih oblik diskriminacije in nenazadnje tudi orodje agresije. Če predsodki in stereotipi pridobijo organizirano obliko ideološkega sistema, postanejo propagandno sredstvo določenega političnega delovanja in obenem medijsko proglašeni standardi normalnosti, večinskosti, zaželenosti (Nastran Ule 1999). Iz tega razloga jih je vedno treba preučevati v sklopu z drugimi ideološkimi sistemi v družbi, kar pomeni, da postanejo tudi predmet socioloških in kulturoloških raziskovanj.

Vendar pa predsodkov in zlasti stereotipov ne gre zoževati samo na socialnopsihološki okvir, torej zgolj na raven akterja kot posameznika, pač pa jih je treba obravnavati na širši družbeni ravni in jih razumeti kot elemente kulturnih praks in procesov, ki obenem vsebujejo določene ideološke vrednote in stališča in niso nujno integralni del človekove percepcijske in kognitivne organizacije sveta, v katerem živi. Konstrukcija predsodkov in stereotipov je torej povezana z družbenim kontekstom, saj je pripisovanje določenih stereotipnih potez posameznikom ali skupinam kulturno specifično in v veliki meri odvisno od prevladujočih ideologij in politik v posamezni družbi. Kritična študija predsodkov in stereotipov, kakršno je na primer utemeljil Michael Pickering (2001), mora zato temeljiti na zgodovinskih dejstvih, ki so vitalnega pomena za razumevanje, kako so si predsodki in stereotipi pridobili svoje simbolične pomene in vrednote v kolektivnem spominu oziroma zavesti neke (narodne) skupnosti ter kako so se skozi čas v kompleksni odvisnosti kontinuitete in sprememb prenašali, ohranjali in modificirali. Iz tega razloga je pri razkrivanju nastanka in ohranjanja stereotipnih predstav bistvena predvsem njihova rehistorizacija. Ker so stereotipi sposobni vključevati različna ideološka stališča v prevladujoči okvir tako imenovanega zdravega razuma, ne funkcionirajo v semantičnem okolju, ampak so pragmatični diskurzivni mehanizmi

3. Razlikovanje med predsodki in stereotipi se mi zdi smiselno predvsem iz razloga, ker so zlasti v socialnopsiholoških teorijah predsodki veliko bolj znanstveno analizirani kot stereotipi. Na to kažejo že definicije stereotipov, ki jih je več, in ne obstaja zgolj ena, ki bi bila soglasno sprejeta. Pri svojem delu se bom nanašala na razumevanje stereotipov kot vrednotnih reprezentacij družbenih pojavov in ljudi, ki predstavljajo oblike sodb z negativnimi ali pozitivnimi konotacijami in z bolj ali manj močnimi prepričevalnimi elementi, pri čemer se mi zdi bistven družbeni kontekst, v katerem ti stereotipi nastajajo. Izraz stereotip je bil prvotno sicer vzet in metaforično prevzet iz trgovskega besednjaka tiskanja in tiskarstva, kjer se je nanašal na besedilo toge oblike z namenom ponavljajoče se uporabe.

Predsodki so na drugi strani zelo subtilne in trdovratne mikroideologije vsakdanjega sveta, v katerem ideologija deluje »prikrito in zvijačno«. Vsakdanji svet označuje celotno področje družbenega življenja: vsakdanje interakcije, javne diskurze, množična občila, kulturo, pravna določila, politične oziroma državne institucije in tudi znanost. Tu se predsodki kažejo v obliki nespoštljivega, netolerantnega ali prezirljivega odnosa do drugih oziroma drugačnih. Izraženi so v socialnih interakcijah med ljudmi, v vsakdanjem govoru, frazah, gestah, nemalokrat v dvoumnostih, šalah, to je v ustreznih sistemih kodiranja, kjer »drugi« pogosto postane oznaka za pripadnika manjšinske skupnosti, narodne, rasne, kulturne, religiozne, spolne itd.

potencialne ideološke prevlade tako znotraj določene skupnosti kot v njenih odnosih z okoljem (Močnik 2002: 102–103).

Predsodki in stereotipi so torej pomemben del družbenih odnosov, in ne le del človekovega kognitivnega aparata; njihova navidezna stabilnost in nespremenljivost nimata toliko psiholoških, ampak predvsem družbeno-strukturne vzroke.

Predsodki ne obstajajo zgolj v glavah (in srcih) posameznikov, temveč med njimi in nad njimi. Za svoj obstoj potrebujejo določene materialne nosilce, ki pa so organizirani in artikulirani v diskurzivne mreže znakov, simbolnih sistemov, sistemov kodiranja sporočil in načinov sporočanja. Prav ta težko določljiva subjektivno-objektivna eksistenca predsodkov jih dela za tako izmuzljive predmete raziskovanja in še težje dostopne objekte načrtnih spreminjevalnih praks (Nastran Ule 1999: 338).

Zaradi tega predsodki in stereotipi niso zgolj naključne napake v sicer tolerantnem in racionalnem družbenem sistemu, ampak pomembno prispevajo k vzdrževanju obstoječega družbenega reda in razmerja moči (lahko pa ta red in razmerje tudi rušijo) med posameznimi družbenimi skupinami ali skupnostmi. Njihovo preučevanje je potemtakem treba nujno povezati s teorijo konstrukcije socialnih, ekonomskih, političnih in kulturnih razlik med večinskimi in manjšinskimi skupnostmi, ne pa ga prepustiti biološkim interpretacijam.

Vprašanje stereotipov in stereotipiziranja kot procesa konstruiranja stereotipnih predstav moramo zaradi prej navedenih dejavnikov obravnavati tudi v širšem kontekstu problematiziranja koncepta »drugega«. Ta se je oblikoval kot del politik reprezentacij, ki vsebuje procese »govora za« (*speaking for*) in »govora o« (*speaking of*) tistih, ki so reprezentirani (Pickering 2001). Že omenjeni Stuart Hall (1997) v zvezi s konceptom drugosti (*otherness*) opozarja na še en pomemben vidik, in sicer, da s pomočjo koncepta drugosti človek konstruktivno osmišlja svet in mu pripisuje pomene.⁴ Na podlagi te drugosti so konstruirani pomeni, ljudje in svet okoli nas kategorizirani na skupine, nacije, člane in nečlane, »nas« in »druge«. Jezik kot temeljno sredstvo človekovega sporazumevanja in hkrati glavni okvir posameznikovega simbolnega načina dojemanja sveta in skupin, vključno z nacionalno, katere del je, na konkretni ravni uprizarja stalno in vsakdanje kategoriziranje. To kategoriziranje poteka s pomočjo uporabe binarnih opozicij, npr. črno – belo, moško – žensko, pa tudi npr. angleško, torej »ne-francosko«, »ne-špansko«, »ne-irsko« itd. S tem smo se pravzaprav povsem približali etničnim oziroma nacionalnim stereotipom, ki bodo v naslednjem poglavju zgodovinsko analizirani na primeru slovensko-italijanskega stika.

4. Tudi Arjun Appadurai (2000) meni, da je najpomembnejši del kulture koncept razlike, s katerim je možno izpostaviti podobnosti in nasprotja med različnimi kategorijami (razredi, spoloma, vlogami, skupinami, etnijami itd.). Opisovanje kulturne dimenzije nekega fenomena torej daje prednost predvsem razliki v odnosu do nečesa drugega, drugačnega. S tem ko avtor poudarja dimenzionalnost, razsežnost kulture, ne pa njene substancialnosti, stvarnosti, je možno o kulturi razmišljati manj kot o lastnini neke skupine in bolj kot o hevrstičnem sredstvu v diskurzu o razlikah. Kultura torej za Appaduraja ni substanca, stvarnost kot taka, ampak je skupinska identiteta, ki temelji na razlikah, oziroma je proces naturaliziranja sklopa razlik, s katerimi se artikulira neka skupinska identiteta.

Etnični oziroma nacionalni stereotipi so neločljivo povezani s konstrukcijo narodov in nacionalnih držav, ki je bila podprta z ideologijo nacionalizma. Konec 18. in zlasti v 19. stoletju je ideja nacionalne pripadnosti postopoma zavzela osrednje mesto med pozitivnimi vzorci kolektivne pripadnosti kot opozicije drugosti in drugačnosti. Nacionalnost in nacionalna kultura sta postali temeljito prepleteni z izkušnjo pripadnosti skupni identiteti, čeprav se je posameznik še vedno gibal med različnimi socialnimi okolji. Simbolne in tudi povsem praktične meje kot načini razmejevanja tujega/našega navzven in združevanja identičnega navznoter seveda delujejo na skupinskih, lokalnih in regionalnih ravneh. Vendar pa se je v evropski zgodovini nacionalna pripadnost v približno zadnjih dveh stoletjih izkazala kot najmočnejši integrativni element, na osnovi katerega so nacionalne države funkcionirale in se v mednarodnem okolju soočale z drugimi. Nacionalni stereotipi so v tem pogledu obvezni del kulturološke in politološke analize nacionalizmov, saj je nacionalizem kot ideološka oblika lojalnosti narodu odločilno vplival na upoštevanje in razumevanje drugih ljudi, pri čemer se je drugačnost pogosto navezovala na pripadnost drugemu narodu. Ti poskusi razumevanja drugih ljudi pa so pogosto proizvajali stereotipne oblike karakteriziranja tako drugih kot njih samih. Nacionalni stereotipi so postali pomembno sredstvo, s katerim se je poskušalo zanikati narode in nacije kot dinamične in heterogene zgodovinske kolektivitete, kot ugotavlja John Hutchinson (2000).

Toda preden se posvetimo konkretnemu primeru, moramo opredeliti še en pomemben koncept, s katerim šele lahko razumemo načine ohranjanja in modificiranja nacionalnih stereotipov in širših nacionalnih identitet⁵ v zgodovinski perspektivi. To je kolektivni spomin, ki ga za potrebe tega članka opredeljujemo kot način razlage in sprejemanja preteklosti oziroma, natančneje, kot način, kako družbene in politične skupine (naroda) selektivno dojemajo dogajanja v preteklosti, pri čemer si prizadevajo, da bi prav preko kolektivnega spomina in na njegovi podlagi utemeljene identitete zavarovale svoje interese (Huysen 1995). Kolektivni spomin je seveda dinamična kategorija, ki je nenehno izpostavljena preoblikovanju v smislu dialektičnega procesa spominjanja in pozabe, to selektivno preoblikovanje pa je, kot ugotavlja Todor Kuljić (2003), zapleteno vsaj v dveh pogledih: najprej navznoter, torej na ozemlju posamezne države, in nato navzven, v mednarodnem okolju. Iz tega razloga so za raziskovalce še posebej zanimiva stičišča dveh ali več narodov, kjer prihaja do intenzivnejšega medkulturnega stika. To medkulturno soočanje seveda ne poteka v družbenem vakuumu, ampak ga – tako kot v primeru stereotipov – pomembno določa širši kontekst različnih interesov in moči posameznih akterjev, v tem primeru narodov oziroma nacionalnih držav. Kot ugotavlja Inka Štrukelj (2000), močne, dominantne države sicer ne ovirajo dotoka elementov drugih, običajno prav tako vplivnih kultur zaradi ekonomskih in političnih mednarodnih stikov, vendar pa obenem navznoter krepijo svojo kulturno integriteto in ohranjajo dominantni značaj

5. Smith (1991) nacionalno identiteto definira kot eno od kolektivnih kulturnih identitet, ki temelji na politični skupnosti, zgodovini, ozemlju, državljanstvu, skupnih vrednotah in tradicijah ter zavesti o »domovini«. Gibernau (2004: 137–140) v svoji kritiki Smitha nacionalno identiteto opredeli kot občutek pripadnosti narodu ali naciji, ki ima naslednje dimenzije: psihološko (zavest), kulturno (jezik, vrednote, običaji), zgodovinsko, ozemeljsko in politično.

svoje kulture. Pogosto tudi ne razvijajo enakovrednih, enakopravnih in večsmernih stikov s kulturami manjših ali manj vplivnih nacionalnih držav, do katerih so netolerantne in omejujoče, ter pospešujejo predvsem procese asimilacije, s čimer močne nacionalne države ohranjajo diferenciran odnos do etničnega pluralizma. Ta ugotovitev spodbija tradicionalno teorijo medkulturnega komuniciranja, ki se je opirala na simbolični interakcionizem, zgodnje sociološke teorije o komunikacijski interakciji v skupinah in strukturalno-funkcionalne analize množičnega komuniciranja. Tradicionalisti so namreč v skladu z naštetimi teorijami medkulturno komuniciranje obravnavali kot miren stik kultur z različno zgodovinsko in kulturno tradicijo ter različnim vrednotnim sistemom. Nova paradigma medkulturnega komuniciranja, ki ga je izoblikovala sodobna komunikacijska teorija, pa v ospredje postavlja tezo, da medkulturnega komuniciranja ni mogoče obravnavati zgolj kot mirno in nekonfliktno soočanje različnih kulturnih entitet, ampak kot interakcijo med dvema ali več komunikacijskimi sistemi, kar sproža napetosti in v sebi skriva latentni medkulturni konflikt zaradi interesnih nasprotij, merjenja in uveljavljanja politične, gospodarske in tehnološke moči ter ohranjanja obstoječih odnosov dominantnosti. Medkulturno komuniciranje je torej ustrezneje dojemati kot protislovne procese zблиževanja dveh ali več kultur: negotovosti, nezaupanja, zaostrene tujosti in hkrati varovanja identitete in interesov moči, pri katerem vloga kolektivnega spomina ni zanemarljiva. Te ugotovitve so še toliko pomembnejše pri preučevanju stika med večinskim in manjšinskim narodom znotraj ene države, torej ko imamo opravka z etničnimi oziroma narodnimi manjšinami, ki so se v novem okolju naselile bodisi po izselitvi iz lastnih držav ali pa so se tam znašle po spremenjenih državnih mejah. Narodne manjšine je pri tem treba obravnavati kot »subjekt lastnega razvoja« oziroma aktivno soustvarjalko lastne identitete (Komac 1988: 1238–1239). To dejstvo bomo še posebej upoštevali v poglavju, v katerem se bomo ukvarjali s podobo »drugega« v slovenski tržaški literaturi. Še prej pa naredimo zgodovinski pregled formiranja, ohranjanja in spreminjanja podobe Italijanov pri Slovencih preko ustnega izročila, medosebnih izkušenj, časopisnih zapisov itd.

4 Podoba Italijanov pri Slovencih od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne

Kljub zgodnejši zgodovinski navzočnosti prednikov današnjih Slovencev na mejnem območju z današnjim italijanskim narodom⁶ je šele pomlad narodov leta 1848 pomenila najočitnejšo prelomnico v ozaveščanju slovenskega (in tudi mnogih drugih) naroda v smislu konstituiranja bodisi avtonomne (v okviru širših večnacionalnih držav) bodisi

6. S Slovenci naseljene zahodne pokrajine, t. i. slovenska Primorska, predstavljajo stičišče treh velikih evropskih kulturnostno-jezikovnih skupin: Germanov, Romanov in Slovanov, in najsevernejši del Sredozemlja, ki vodi v osrčje evropske kvazi-celine. Prvotne naseljence teh krajev – Ilire, Venete, Histre ter nato Kelte in Karne – so Rimljani začeli osvajati v 2. stoletju pr. n. št. V 4. stoletju se začne štiristoletno medvladje zlasti vzhodnorimskega cesarstva in vse pogostejših vdorov Gotov, Hunov, Langobardov, Avarov in Slovanov. V 8. stoletju pripade to področje (l. 788 vključno z Istro, ki je prej bizantinska) frankovski državi Karla

povsem samostojne politične skupnosti. To ozaveščanje, ki je pridobilo obliko tako političnih in ekonomskih kot tudi socialnih in kulturnih zahtev po enakopravnejšem, če že ne enakovrednejšem sprejemanju »novih« narodov v primerjavi s tako imenovanimi »zgodovinskimi«, pa je seveda pomenilo tudi izrazitejše napetosti in nemalokrat konflikte v percipiranju pripadnikov »druge« narodne skupnosti. Po poročilu Slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije (2001) lahko začetek »konfliktnega odnosa« med Italijani in Slovenci zgodovinsko umestimo v čas okoli leta 1880. V času pred prvo svetovno vojno sta se namreč tako slovenska kot italijanska politika v Istri ter na Tržaškem in Goriškem borili za prevlado nad ozemljem z mešanim prebivalstvom, kar je zelo vplivalo na podobo Italijanov v slovenskih očeh in obratno tedaj in tudi pozneje.

Vendar pa so se obojestranske, pogostokrat stereotipne percepcije oblikovale tudi v drugih stikih, ne samo političnih, ki so bili tedaj še razmeroma kratki. Zlasti so bili na delu spomini in izkušnje iz številnih spopadov z Italijani na Apeninskem polotoku, kjer so bili navzoči tudi Slovenci; ti spomini so se z ustnim izročilom prenašali na naslednje generacije.⁷ Vse večjo vlogo pri oblikovanju javnega mnenja so začeli dobivati tudi časopisi. Obenem je treba upoštevati, da so bili italijanski delavci (zlasti zidarji, lesarji ipd.) zelo pogosta delovna sila na slovenskem ozemlju. Pisatelj Janez Trdina je na primer italijanske delavce, ki se jih je spominjal iz svoje mladosti, v *Spominih* opisal kot nevedne spoštovanja, saj so »jedli ostudno, z vsako nesnago namešano polento« [od tu tudi pogost izraz »polentarij« za Italijane, op. a.], nenehno preklinjali, se medsebojno pretepali in bili nasilni do žensk« (Trdina 1946–1959). Dodaten razlog negativnih stališč Slovencev do Italijanov je bil, kot ugotavlja že Rok Stergar (2002), njihov izrazito latinski oziroma mediteranski, ekstrovertirani temperament, ki se je zdel slovenski zaprtosti nastopaški in glasen.

Oznaka »Lah«, ki sprva ni imela negativnega prizvoka, je sčasoma postala žaljiv izraz za pripadnika italijanskega naroda. Recipročni izraz v italijanski percepciji Slovencev bi bil »Sciavi«, izraz, ki se predvsem v Trstu še vedno zaničevalno uporablja večinoma za Slovence, sicer pa izhaja iz besede beneškega izvora »Schiavi« (Slovani) in sovпада s pomenom »sužnji«. Marija Jurić - Pahor ugotavlja, da ta razvrednotujoča enačba Slavi = sc'iavi (Slovani = sužnji), pod katero so bili sicer strpani vsi Slovani ne glede na narodno pripadnost, v latentni in delno tudi manifestni obliki pa se je ohranila vse do danes, nakazuje zlasti vpliven pomen italijanskega zedinjevalnega gibanja, znanega tudi kot *risorgimento*, ki se je od vsega začetka snovalo na etnonacionalni legitimacijski

Velikega. Od njegove smrti pa do približno polovice 14. stoletja je nekdanje frankovsko ozemlje porazdeljeno na posamezne marke, ki težijo po čim večji avtonomiji. Ena od njih je prva slovenska država Karantanija, ki izgubi samostojnost okrog leta 820. V tem času začnejo na moči in ugledu vse bolj pridobivati Benetke, ki so z nemškimi fevdalci v stalnih bojih za premoč zlasti nad severnim Jadranom. Leta 1382 Trst zasedejo Habsburžani in 14. stoletje je začetek njihove vse močnejše oblasti. Zahodni del Istre ostane pod beneškim nadzorom vse do Napoleonovih časov. Tedaj Avstrija zasede beneško republiko in njena posestva v Istri, a leta 1866 izgubi Beneško Slovenijo.

7. Več o tem na primer v Pahor (2000: 325–332).

matrici in ki je sebe stiliziralo v »lastno enkratnost« oziroma v *genus humanum*, vse drugo in druge pa označilo za »barbarsko« (Jurić - Pahor 2000: 366).

Prav tako poniževalen epitet zlasti v času fašizma je bil »Schiavoni«, izvirajoč iz semantične asociacije izraza »Slavi« s »Schiavi«, torej sužnji. O časovni primarnosti enega ali drugega izraza je težko govoriti, še danes pa malo Italijanov, zlasti v Istri, kot ugotavlja Pamela Ballinger (2003), razlikuje med slovenskim ali hrvaškim jezikom, tako da njihove uporabnike vestno označujejo s skupnim imenom Slovani.

Italijanskemu pesniku, pisatelju in dramatikumu Gabriellu D'Annunziu so Slovenci namenili precej javnih kritik, saj je ta »laški pesnik«, kot ga označi katoliški časopis Domoljub leta 1915, izjavil, da »ne alpski Nemec, ne kraški Slovenec, ne Madžar iz puste, ne Hrvat /.../, niti Turek /.../, nihče ne bo nikoli mogel zaustaviti smrtonosnega ritma uspeha, rimskega ritma« (cit. pri Stergar 2002: 94). Obenem je D'Annunzio javno agitiral za vstop Italije v vojno in v svojih delih pogosto uporabljal iredentistične elemente – npr. v svoji drami *Ladja (La Nave)*, pa tudi sicer naj bi posebej slovenski stereotip Italijana: glasen, ekstravaganten, moralno sporen, opravljaljiv, problematičen oziroma nediscipliniran pri vračanju izposojenega, podkupljiv, o čemer je pisal tudi slovenski pisatelj Ivan Cankar (Stergar 2002: 95).

Propagandni »protilahovski« odnos doseže svoj višek v prvi svetovni vojni, ki je italijanski vojaki niso vedno in povsod vodili s patriotskim navdušenjem, slovenska javnost pa se je zlasti obrnila proti Italijanom ob italijanski napovedi vojne Avstro-Ogrski, ko je Italija 23. maja 1915 prestopila na stran antantnih držav. Do takrat je bilo v slovenskih časopisih Italiji posvečenih razmeroma malo novic. Prepričanje o vojaški nesposobnosti in strahopetnosti Italijanov je bilo zlasti tedaj med Slovenci zelo razširjeno. Janez Trdina je pisal, da so »zajčje plašljivi« in kako naj bi vsak Kranjec zlahka opravil z desetimi (cit. pri Stergar 2002: 98). V maju 1915 je koroški časopis Mir objavil članek *Po Lahu*, Slovenski narod je pisal, da so prebivalci Piemonta sicer »trden, izboren vojaški material«, vendar pa so Furlani in prebivalci vzhodne Beneške »duševno zaostali, Neapolitanci, Kalabreži [to je še danes, poleg Laha, pogosta splošna oznaka za Italijane, ki vsebuje predvsem predstave o lenih, glasnih, podkupljivih, kaotičnih ljudeh, op. a.] in prebivalci Puglije leni in neutrjeni. Sardinci zmožni, a samovoljni, Sicilijanci neustrašni, a brez discipline« (Stergar 2002: 99).

V dneh po 23. maju 1915 je izraz Lah vse bolj pridobival na svojem negativnem prizvoku in na svoji pogostosti, ideje o slovenskem Trstu pa so bile vedno aktualnejše. Ivan Cankar je tako v svojem predavanju *Očiščenje in pomlajenje*, ki ga je imel v tržaškem Delavskem domu leta 1918, povedal (cit. pri Pirjevec 1995: 430):

Kdor pride iz Ljubljane k vam, čuti, da pride domov, da stoji na domačih tleh, da govori s sebi enakimi, ki ga razumejo, ki sočustvujejo z njim in so z njim *enih* misli. /.../ Iz ponižanja, iz hlapčevstva, iz sramote in bede se bo vzdignil naš narod v novo, svetlo življenje, očiščen in pomlajen, vreden član v družini narodov, očiščenih in pomlajenih.

5 Od fašizma⁸ do konca druge svetovne vojne

Ko govorimo o percepcijah Italijanov v slovenskem kolektivnem spominu, je treba omeniti, da je zlasti stereotip o bojazljivosti Italijanov med slovenskim narodom preživel prvo svetovno vojno (še okrepljen ga je hud vojaški poraz pri Kobaridu) in ponovno oživel med drugo svetovno kataklizmo, predvsem seveda po italijanski kapitulaciji septembra leta 1943. Iz obdobja narodnoosvobodilnega boja še pred kapitulacijo Italije je glede tega stereotipa zgovorna izjava Izvršnega odbora Osvobodilne fronte z dne 28. februarja 1942, v kateri piše, da je Slovencem »prešel upor v meso in kri /.../, ki mu ne more nihče več nagnati strah v kosti«; od tod tudi »posmeh, ki ga je od vseh strani deležna italijanska vojna«. Prav tako so slovenski domobranci skupaj z nemškimi vojaki Italijane prikazovali kot ljudi »brez vsakršnega vojaškega ugleda«, Slovenci pa so na demonstracijah za novo Jugoslavijo v letih 1945/46 prepevali: »Dol s čerini, dol s čerini /nočemo jih imet« (cit. pri Stergar 2002: 101).⁹ Nedvomno je ta stereotip pri Slovencih spodbujala navzočnost nemških okupatorjev in predvsem njihov domnevno odločnejši, resnejši, strožji in predvsem bolj discipliniran odnos do fašistične oziroma nacistične ideologije. Primerjave med Nemci in Italijani tako (tudi) pri Slovencih niso bile redke, pa tudi v literaturi jih ne manjka.¹⁰ Boris Pahor, eden najuglednejših slovenskih pisateljev in predstavnik slovenskega literarnega kroga v Italiji, v svojem delu *Nekropola* (1967) govori prav o tem, kako so bili Italijani deležni omalovaževanja in zaničevanja celo v koncentracijskem taborišču:

V glavnem je bil vir zaničevanja in sovraštva strahovita nemška jeza nad narodom, ki je znova izdal, kakor je bil izdal v prvi svetovni vojni. Ta prezir pa so v neizprosni boju za obstanek v taborišču prevzeli vsi, ki so imeli nad brezimno množico kakršno koli oblast (Pahor 1967: 50).

Omenjeni stereotip naj bi obstajal še danes, prav tako kot stereotip o Italijanih kot »maminih sinčkah«, saj naj bi med ljudmi še vedno krožila (sicer za Slovence precej cinična) šala, da je za obrambo slovensko-italijanske meje zadolžena (zgolj) občina Sežana. Do podobnih ugotovitev je prišla tudi Jurić - Pahorjeva, ki je v svoji raziskavi in intervjujskih razgovorih¹¹ potrdila pogoste stereotipe zlasti med tržaškimi Slovenci

8. Konec prve svetovne vojne ne prinese združitve slovenske Primorske z matično državo Kraljevino Jugoslavijo, pač pa se – nasprotno – začne največji raznarodovalni pritisk na slovenski narod. Zaradi prestopa k zavezniški antanti (na podlagi tajne pogodbe, podpisane 16. aprila 1915 v Londonu med zahodnimi silami in Italijo na pobudo italijanskega zunanjega ministra Sidneyja Sonnina) velike zahodne sile Italiji izročijo okoli 200.000 Hrvatov in 350.000 Slovencev, kar je približno četrtina celotnega tedanjega slovenskega naroda; obljubljena ji je bila tudi celotna Julijska krajina (kamor so takrat prištevali tudi Istro, a brez Reke, ki pa jo je Italija prav tako zahtevala), zahodno Kranjsko z Gorico, del Koroške in velik del Dalmacije do rta Planka (z otoki, toda brez Splita). Rapalska mirovna pogodba iz leta 1920 med Jugoslavijo in Italijo potrdi določbe omenjene tajne Londonske pogodbe.

9. Čerin, it. *cerino*, voščena vžigalica, tudi pripadnik Civilne policije ZVU.

10. O tem na primer Pahor (2000).

11. Avtorica je v letih 1992–1993 med slovenskimi zamejci na Koroškem in Tržaškem opravila štirideset intervjujev, pri čemer je bila polovica vprašanih žensk, polovica moških, vsi so bili

o Italijanih kot bojazljivi, nedisciplinirani in v primerjavi z Nemci neurejeni populaciji. Eden od intervjuvancev je takole obrazložil:

Da, res je, do Italijanov imamo predsodke: mi smo vedno gledali na Nemce »gor«, na Italijane pa »dol«. Predpostavka o Italijanih je torej dihotomna tisti o Nemcih: prvi ne razpolagajo s pozitivno konotiranimi lastnostmi, kot so »nemškost«, torej narodni ponos; nordijska, hladna zadržanost; močatost; vojaška zanesljivost; disciplina; red, odraslost ipd., ampak veljajo za »ne-nemške«, narodno neponosne, nemožate, vojaško nezanesljive, mediteransko živahne, temperamentne, občutljive, zgovorne, nedisciplinirane, neurejene, otroške.

Zgovorna je tudi ugotovitev Antona Trstenjaka, ki piše, da naj bi ta prezirljivi odnos čutili tudi Italijani sami. Tedanji predstojnik Inštituta za italijansko kulturo v Ljubljani mu je namreč zatrjeval in kot jezikoslovec lingvistično dokazoval, da naj bi Slovenci vse izposojenke iz italijanščine uporabljali v slabšalnem pomenu, čeprav imajo v italijanskem jeziku še tako nevtralen ali pozitiven pomen. Slovenska miselna nastrojenost tako predstavlja dve vrsti odnosov navzven: laskajoč in ponižen odnos do Nemcev in neprijazen, ironičen, ciničen in vzvišen odnos do Italijanov; njegovi začetki pa, kot že omenjeno, segajo predvsem v čas slovenskega narodnega vzpona, izvirajo pa tudi iz avstrijskega brambovskega patriotizma in napoleonskih vojn (Jurič - Pahor 2000: 325).

Kot smo izpostavili že v teoretskih izhodiščih pričujočega članka, je pri tem treba nujno upoštevati kulturni kontekst nastanka oziroma ohranjanja in krepitve tovrstnih percepcij italijanskega naroda. Medvojno obdobje je bilo čas, ki ga nekateri zgodovinarji imenujejo »Bonifica etnica«, saj je prihajalo do načrtne italijanizacije slovenskega naroda, procesov in obsodb pred posebnimi fašističnimi sodišči,¹² zapiranj, mučenj in ubijanj v vsaj dvesto italijanskih koncentracijskih taboriščih predvsem za jude, Slovence in Hrvate (Trst je imel s taboriščem v Rižarni edini krematorij v Italiji), zaseganj slovenske lastnine in uničevanja slovenskih ustanov. Na področju šolstva je bila leta 1923 uvedena Gentilejeva reforma, na podlagi katere je s šolskim letom 1923/1924 v prvih razredih vseh osnovnih šol s tujim jezikom učni jezik postala italijanščina, tako da so bile ob koncu leta 1928/1929 ukinjene vse slovenske in hrvaške (pa tudi nemške) šole. Že pred temi spremembami v šolstvu je v aprilu leta 1922 tržaško sodišče uradno prepovedalo uporabo slovenskega jezika na tržaških sodiščih, medtem ko se je na drugih sodiščih in v javnih uradih slovenščina obdržala še največ tri leta. Leta 1923 se je začelo tudi poitalijančevanje slovenskih krajevnih imen, čez štiri leta (1927) pa tudi osebnih imen in priimkov. Osmega marca 1928 je izšel zakon, ki je prepovedoval otrokom dajati

rojeni po letu 1945 in z zaključenim višješolskim ali univerzitetnim študijem. V svojem delu se bom sicer opirala samo na izsledke njene raziskave o Slovencih, živečih v Italiji, vendar pa so prav tako zanimive njene ugotovitve o samopodobi koroških Slovencev kot »tužnih Korotancev« in »Sicilijancev Avstrije« ter o njihovih stereotipih do Avstrijcev (prim. Pahor 2000: 332–365).

12. Največji proces fašistične Italije proti Slovencem je bil t. i. drugi tržaški proces leta 1941 proti 60 Slovencem, na katerem je bilo izrečenih devet smrtnih obsodb, od tega pet izvršenih z ustrelitvijo na Opčinah (prvi tržaški proces je bil leta 1930, na katerem so bili v Bazovici ustreljeni štirje Slovenci).

slovanska imena. Z vračanjem priimkov v izvorno obliko so v Trstu začeli šele v 70. letih 20. stoletja, a do danes še ni izšel odlok, ki bi poitalijančene slovenske priimke avtomatično vrnil v prvotno obliko.

Obdobje italijanske fašistične raznorodovalne politike pri Slovencih (in Hrvatih), ki je tako pomembno zaznamovalo ves poznejši čas, predvsem pa kolektivni spomin in identiteto Slovencev, zlasti primorskih, se je zaključilo z italijansko kapitulacijo septembra leta 1943. Kljub temu pa se je razmerje bolj in manj izrazitih napetosti – vsaj na obmejnem območju – nadaljevalo še globoko v povojni čas, ki je bil na tedanji zahodni jugoslovanski meji v znamenju navzočnosti zavezniških sil, teritorialnih con, nedorečenih nacionalnih meja in konstrukcije narodnih manjšin. Šele šestdeseta leta prinesejo določeno otoplitev odnosov, ko je sprejetih več dvostranskih sporazumov med obema državama. S tem stopamo v čas druge polovice 20. stoletja, ki predstavlja časovni okvir naslednjega poglavja, v katerem bomo opisani zgodovinski kontekst s pomočjo ugotovitev imagološke znanstvene discipline aplicirali na kulturno produkcijo sodobne tržaške slovenske književnosti oziroma književnosti tržaških Slovencev.

6 Konfliktni spomini in podobe Italijanov v slovenski tržaški književnosti

Že omenjena imagologija kot izrazita znanstvena disciplina se ukvarja s preučevanjem podobe iz literarnih del in njihovega soočanja z bolj razširjenimi predstavami iz *življenjskega sveta*, predvsem iz kulturne produkcije množične industrije tiska, trivialne literature in filma. Njeni avtorji pri tem opozarjajo na nujno vzdrževanje ravnovesja med spoznanjem, da literarne podobe (»drugega«) (v potopisih, fikciji, esejih, glasbi, tudi poeziji) ohranjajo svoje specifične lastnosti, vendar pa so obenem del širšega družbenega konteksta, socializacije in ne zgolj literarizacije, saj povezujejo vsaj dve kulturni realnosti (opazujočo – *la culture regardante* in opazovano – *la culture regardée*). S tem so izpostavljene nemalokrat uresničeni nevarnosti, ko v svoji množični različici postane nosilka stereotipnih predstav o »drugem«, pri čemer postane ena sama možna interpretacija enopomenska in edina veljavna podoba opazovanega. Čeprav torej imagološke raziskave odpirajo številna nova polja znanstvenega preučevanja, je treba pozornost nameniti tudi posameznim pastem, ki jim imagologija lahko podleže. Pri tem mislimo predvsem na preprosto nizanje tem in površno obravnavanje izbranih besedil, preobilje navedkov ter zabrisovanje meja med zgodovinskim in literarnim področjem (Pageaux 2002: 9). Osrednji pojem imagologije je torej podoba, ki nastane v odnosu med dvema posameznikoma ali skupinama in je kot taka izraz »nekega pomembnega razhajanja med dvema vrstama kulturne realnosti« (Pageaux 2002: 10). Kakor hitro pa imamo opravka s »kulturnimi realnostmi«, moramo upoštevati širši kulturni oziroma družbeni kontekst, ki smo ga v sicer zgoščeni obliki predstavili v predhodnih poglavjih.¹³

13. Kot piše Tone Smolej (2002: 21), je literarna dela (pa ne samo ta), ki vsebujejo podobe različnih narodov, zelo težko obravnavati brez natančnega zgodovinskega konteksta.

Izbor imagološke zapuščine sodobnih slovenskih (tržaških) pesnikov in pisateljev, ki so delovali v mejnem slovensko-italijanskem duhovnem in fizičnem ozračju, zaradi že v uvodu omenjenih vzrokov ni naključen, saj je prav to omogočalo vsakdanje stike in ustvarjanje neposrednih in posrednih predstav o »nasprotnem« narodu. Pri tem bomo na podlagi že opravljenih raziskav in nekaterih lastnih spoznanj poskušali ugotoviti, ali obstajajo bodisi podobnosti bodisi razlike med starejšo generacijo (Boris Pahor, Alojz Rebula), torej tisto, ki je osebno izkusila italijanski fašizem in raznorodovanje, in mlajšo generacijo (Miran Košuta, Igor Škamperle, Alenka Rebula Tuta), ki ni bila neposredno izkustveno vpletena v italijansko medvojno in povojno antislovenstvo, čeravno seveda ni ostala imuna pred poznejšimi segregacijskimi in asimilacijskimi težnjami zlasti na Tržaškem. Pri izbranih avtorjih bomo sicer pozorni na njihov nacionalni »input«, vendar pa se bomo razpravi o tem, ali slednji presega »zmerne« nacionalne ideje in že posega onkraj »vsakdanjega nacionalizma«, ¹⁴ torej postaja tendenčno sovražno nacionalističen, skušali izogniti, saj je zlasti za »vojne« avtorje, ki jim je fašistično nasilje predstavljalo tragično osebno izkušnjo in ki so delovali v času najhujšega vojnega terorja, tovrsten diskurz predstavljal bivanjsko držo preživetja in obstoja ne samo njih osebno, pač pa naroda v celoti.

V slovenski književnosti tržaških pisateljev je poleg nekaterih splošnih tipoloških lastnosti slovenske književnosti mogoče odkriti kar nekaj specifičnih potez, do katerih je prišlo in še prihaja zaradi posebnih zgodovinskih, kulturnih in politično-gospodarskih razmer mejnega področja. Marija Pirjevec (1992, 2001, 2002) ugotavlja, da so te posebnosti najbolj ugotovljive prav pri dveh sodobnih avtorjih: krščansko eshatološkem Alojzu Rebuli in liberalno humanističnem Borisu Pahorju, in sicer tako zaradi njunega več kot polstoletnega aktivnega povojnega kulturnega in literarnega ustvarjanja v italijansko-slovenskem prostoru, kjer sta bila za italijanske intelektualne kroge v Trstu, mestu, ki ga je Rebula v *Zelenem izgnanstvu* (1981) opisal kot »kotiček, ki mu je bil en ročaj Dunaj, drugi pa Benetke in v katerem se je kuhalo sovraštvo do obeh, v milem prepričanju, da je nekje med Riborgom in Kavano popek sveta«, še do nedavnega neznanke, kot zaradi nekompromisnega in kritičnega odnosa do uradne kulturne politike v Sloveniji.

Paradoks je morda v tem, da se je slovenska književnost pravzaprav začela rojevati prav v Trstu, kjer je v 16. stoletju italijanski škof in humanist Pietro Bonomo svoje

14. Izraz »vsakdanji nacionalizem« je uporabil Michael Billig (1995), da bi z njim zajel tiste ideološke navade in postopke, ki omogočajo obstoječim narodom in nacijam njihovo vsakdanjo reprodukcijo. S tem se avtor izogne pomenoslovni zmedi, v kateri ne bi bilo nobenega razlikovanja med zastavo, s katero so korakali srbski vojaki nad Bošnjaki v zadnjih jugoslovanških vojnah, in zastavo, ki visi pred pošto v nekem ameriškem mestu in ne zbujajo nobene pozornosti. Vendar pa zaradi te svoje »normalizirane« vsakdanjosti, ki ne izkazuje nasilnih čustev, prav tako ni nenevaren. Vsakdanji nacionalizem seveda ni prepoznaven samo v uporabi nacionalnih simbolov, ampak implicitno deluje v jeziku (politični govori, vsakdanji diskurz, množični mediji), kulturi ipd., skratka na toliko načinov, da ga posamezniki in posameznice, ki jih vsakodnevno spominja na njihovo nacionalno mesto v svetu nacij, ne prepoznavajo več zavestno in nerutinsko.

učence, med katerimi je bil tudi Primož Trubar, prvi slovenski pisec, učil demokratičnega odnosa do vseh jezikov. Leta 1848, ko Slovenci iz »dobrih divjakov« zaradi svoje politične angažiranosti čez noč postanejo za italijanske sosede »nevarni barbari«, skorajda preseka dotedanjo italijansko-slovensko korespondenco in komunikacija postane skoraj izključno enosmerna.¹⁵

Narodna identiteta je od Trubarjevih časov dalje postala tako zaveznica literature kot tudi njeno breme, saj je zlasti na mejnih področjih pogosto (tudi nasilno) posegala v ustvarjalčevo neodvisnost. Seveda pa ni dvoma, da je jezikovna getoizacija slovenskega jezika zlasti po prvi svetovni vojni najbolj vplivala prav na tiste kulturne ustvarjalce, ki sta jim beseda in jezik glavni orodji lastnega ustvarjanja in preživljanja. Srečko Kosovel je bil bržkone prvi med njimi.¹⁶ Ta »pesnik s Krasa« se je dobro zavedal, da je italijanski nacionalizem pod geslom »Trieste italianissima« preganjal drugače govoreče someščane, aretiral t. i. »slavoboljševike« (med drugim Kosovelova znanca Vladimirja Martelanca in Jožeta Pahorja) in se posluževal najnasilnejših metod. Vendar pa je bil Kosovel kritičen tudi do jugoslovanske države, ki je vse bolj postajala tarča velikosrbskega nacionalizma. V razpravi *Narodnost in vzgoja* je ločeval nacionalizem kot nekaj materialnega, kar je zavračal, od narodnosti kot nečesa duhovnega, kar je imel za »izraz duše in kulture«. Nenazadnje pa je za tak položaj krivil tudi Slovence, bolj v osrednji Sloveniji kot na Primorskem, in jih označil za »podpetnike jugoslovenstvu« (Kosovel, v Pirjavec 1995).

V literarni produkciji Alojza Rebule, pisatelja, ki je bil ob Kosovelovi smrti leta 1926 star komaj dve leti, je »križ slovenstva« kot majhne in zmeraj spet zgodovinsko tepene skupnosti pogosto pribit na njegovo narodno tematiko in v tesnem prepletu z italijansko navzočnostjo.

Slovenski je bil v Trstu kruh, slovensko je bilo mleko, slovenski je bil marmor, Slovenec je bil pristaniški delavec, Slovenec je bil policaj, desetletja je bil Slovenec škof. Kako to, da te stvarnosti ob vsem njenem sociološkem in človeškem zajemu ni zaznala niti občutljivost največjih, niti Svevova ne Sabova, čeprav jo je zapazila Joyceova, vsaj v onkrajkulturnem Finnegaus Wake?

se sprašuje Rebula (1991) in ugotavlja, da tržaški poldnevnik poteka med italijanskimi in slovenskimi arijci, med italijanskimi in slovenskimi rimokatoličani, med dvema enako latinskima alfabetoma, med dvema človeško enakima načinoma življenja in umiranja.

15. Do prvega prevoda (narodnih pesmi) iz slovenščine v italijanščino pride okrog leta 1840, od leta 1865 pa izhaja v Italiji po en prevod slovenske beltristike letno; skupno naj bi do leta 1997 izšlo okrog 120 knjižnih prevodov slovenskega leposlovja.

16. Poleg Alojza Gradnika in Otona Župančiča je bil v italijanskem prostoru največ pozornosti deležen Srečko Kosovel. Treba pa je dodati, da je z italijanskim prostorom mišljena predvsem notranost Italije, ne pa neposredno stičišče italijanske in slovenske kulture v Tržaški pokrajini, kjer so v Trstu prizadevanja urednice antološke zbirke Kosovelove poezije v italijanščini *Poesie di velluto e Integrali* (1972) Aurelie Gruber Benco v tržaškem občinskem svetu, da bi se ena od kraških poti poimenovala po Kosovelu, naletela na »zasmehljiv in absolutno negativen odgovor«.

Svetovnonazorsko različen od Rebule, idejno pa vendarle precej blizu je Boris Pahor. V obsežnem literarnem opusu tega pisatelja je glavna vloga podeljena človekovi svobodi, zlasti evropskega in slovenskega človeka 20. stoletja, ki se je v svoje nasprotje, torej nesvobodo, za Pahorja prvič sprevrgla, ko je kot otrok na lastne oči opazoval požig Narodnega doma v Trstu (o tem piše v zbirkah *Kres v pristanu*, 1959, in *Grmada v pristanu*, 1972). A bolj kot požig je narodno ponižanje Pahor občutil ob vsiljenem pouku v italijanščini v šoli, ki je bila med prvimi na udaru, ko se je začelo poitalijančevanje slovanskih narodov:

Tisto režanje celega razreda ob branju šolske naloge je na občutljivega otroka, kakršen sem bil, vplivalo tako porazno, da sem bil ob zaupanje vase in pri učenju hendikepiran. /.../ Posmeh namreč seže dosti globlje kot sovraštvo ali prezir. (Pahor, v Berger in dr. 2001: 73)

V črtici *Metulj na obešalniku* (*Grmada v pristanu*, 1972) razkriva spomin na šolski dogodek, ko je učitelj zagrabil dekletce, ki je v razredu spregovorila po slovensko, jo porival v kot, jo dvignil in z njenimi kitami nataknil na obešalnik, kjer je za kazen visela. »Nočem slišati tega grdega jezika,« je rekel, »nočem.« /.../ »Napišite stokrat.« /.../ »Napišite tisočkrat,« je ukazoval učencem, ki so morali napisati v zvezek »Devo parlare soltanto italiano«. Pahorjeva internacija po aretaciji s strani domobrancev v koncentracijska taborišča (Dachau, Natzweiler, Harzungen, Bergen Belsen) je še ena travmatična izkušnja, ki pa jo avtor presega s tem, da njegov upor ni samo upor proti fašističnim krivicam do njega in njegovega naroda, pač pa proti ponižanju, ki ga izvaja sleherna totalitarna ideologija, fašizem in nacizem ter metode koncentracijskih taborišč med drugo svetovno vojno pa prve med mnogimi. Taboriščni svet je z ozračjem niča naredil sporno vse, kar je človeško, piše avtor v delu *Skarabej v srcu*. Zaradi javnega zagovarjanja preddolomitekega osvobodilnega gibanja in njegovega pluralističnega značaja ter zaradi prijateljevanja s krščanskim socialistom Edvardom Kocbekom, ki spregovori o povojnih pobojih domobrancev, je bil namreč deležen prepovedi vstopa v tedanjo Jugoslavijo, na prepoved in pogoste probleme pa je naletel tudi pri poskusu objavljanja svojih besedil. Zato je bil v svoji pozornosti do vprašanj nacionalne identitete in manjšin ter vztrajanju pri človekovi opredeljenosti z narodnostjo, ki je najprej partikularna, šele potem pa tudi univerzalna, kritičen tudi do komunističnih oblasti v Sloveniji, ki so nemalokrat težile po preskočitvi narodnosti zavoljo okultnega svetovljanstva, zaradi česar se je slednji pogosto sprevrgel v ideološki dogmatizem, ki je skregan z občutkom za pravo mero in navadno ne premore niti prave duhovne globine. V tem smislu Igor Škamperle opisuje Pahorja kot pisatelja, ki je kljub svoji zavzetosti z narodnostjo izrazito »neslovenski« pisatelj, saj slovenskost v njeni tipičnosti – ta pa se kaže v stalno ponavljajočih se stereotipnih vzgojnih modelih, po katerih je Slovenec človek podeželja, kmet, ki ceni preproščino in harmoniko, prezira meščanstvo in se počuti zares varnega le na zemlji – presega s svojo zgodovinsko naddoločeno metaforiko, liričnimi prizori in prefinjenih motivih (Škamperle 1993). Personalizem in slovenstvo sta Pahorju bistveni vodili pri pisanju, pri čemer je italijanska kultura, zlasti književnost, del njegovega notranjega bogastva. Nenazadnje velja omeniti, da je zlasti francoski bralni prostor prek prevedenega Pahorjevega literarnega opusa spoznaval nov pogled na Trst,

v katerem je svoje mesto nenadoma dobil tudi slovenski narod. Tako ni bilo naključje, da je nemalo italijanskih piscev za slovenske literate izvedelo prek francoskih (pa tudi nemških) prevodov.

Tako so jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos po Pirjevčevi glavne značilnosti sicer dinamične in duhovno odprte tržaške slovenske književnosti. Miran Košuta, mlajši esejist, pisatelj, prevajalec in glasbenik iz slovenske manjšine v Italiji, ki je izdelal zelo natančen zgodovinski pregled prevodov slovenskih del v italijanski jezik in obratno, se v svojih analizah o slovenskem slovstvu v Italiji strinja z omenjenimi konstitutivnimi elementi, s tem da jim dodaja še prostorsko dimenzijo (Košuta 1995). Najzanimivejši teh elementov je za pričujočo razpravo seveda narodnostna zaznamovanost, ta pa se med starejšo in mlajšo generacijo do določene mere pomembno razlikuje. Tako za razliko od Alojza Rebule, ki pravi, da zvestoba narodu sega do samega bistva človeka, da je slovenstvo zanj tako klic krvi kot življenjska izbira, njegova hči, Alenka Rebula Tuta, piše, da nočejo biti »Slovenci kremeniti«, in vzpostavi dvom v narodne vrednote. Sergej Verč v romanu *Rolandov steber* (1991) pravi, da ga je rodila slovenska mati, vendar je s tem njegovega slovenstva tudi konec. Miran Košuta vidi manjšince kot soustvarjalce odprte, mlade, vitalne, strpne in omikane družbe, ki ne tožari nad svojo majhnostjo, ampak jo koncentrira kot čim višjo kakovostno kulturo, a z globokim razumevanjem in spoštovanjem za minula trpljenja. Biti z eno nogo v svojem, z drugo pa v tujem vinogradu, družiti v sebi več jezikov in svetov, rušiti dogme, prekate, barikade, podirati plotove tesnobnih nacionalizmov: ni to mavrično, se še sprašuje, ko odkriva v manjšini prej nebo kot pekel. In ko nadaljuje, da smo bili tudi Slovenci lopovi, tatje, izdajalci, oblastniki, buržuji, rablji in ovce, sebičneži do bližnjih vojn in tuje lakote, sektaši, fanatiki, spužvasti asimiliranci in zakrknjeni nacionalisti. Medtem ko je pri starejših navzoč nacionalni aktivizem – primorski, a ne tržaški pisatelj Saša Vuga, ki je občutil italijanski fašizem na lastni koži, ga utemeljuje z besedami: »Kdor jih ni okusil, zahrbtnih, umazanih, ampak parfumiranih, ne ve. /.../ Med nami zevajo številne bele lise – ki pa so za nas katransko črne« (Vuga, v Zorn 2002) – ki ga, izvzetega iz konkretnega zgodovinskega konteksta, na trenutke lahko obravnavamo kot sovražno nacionalističnega, mlajša generacija literatov uteleša relativizacijo nacionalnega s (pogosto ironičnim) poskusom obstoja slovenstva brez kompleksov majhnosti in ogroženosti. S tem sicer oboji še vedno ostajajo v horizontu narodnostne stigmatizacije, vendar na kakovostno različnih ravneh. Starejši so zaradi prestanih krivic bolj nezaupljivi in narodnostno hermetični do Italijanov od mlajših, čeprav slednji zato – s Košutovimi besedami – nič manj nacionalno pokončni in samozavestni.

Že omenjeni Igor Škamperle, v Trstu rojeni pisatelj mlajše generacije, ki se sicer na intelektualni ravni ukvarja predvsem s sociologijo kulture in religije, tako v svojem delu *Sneg na zlati veji* (1992) piše o – kajpak slovenskem – junaku, ki se ni mogel učiti slavonspevov italijanskim kulturnim velikanom. »Ne sredi tega laškega direndaja. Dvojnost šole in ulice je bila pretežka, prezahtevna, da bi jo lahko obvladal,« kajti zaradi ogroženosti so zmagovali arhetipi: ulice so bile italijanske, drevje slovensko. Iz tega razloga se »plemena« zamejski Slovenci niso mogli niti naveličati niti ga zapustiti. Tudi Škamperle podobno kot Košuta izpostavlja osebnostno zaznamovanost z drugostjo, ki

je bila recipročno navzoča tako na slovenski kot na italijanski strani. S tem potrjuje domnevo, da je prisotnost italijanskega »drugega« v imagološki perspektivi literarnih del izbranih slovenskih tržaških avtorjev opazna ne glede na generacijsko pripadnost in neposredno ali posredno izkustvo zgodovinskega maltretiranja italijanske politike nad slovenskim narodom, vendar na kvalitativno drugačen način. Oboji se namreč imagološko gibajo v mejah narodnostne stigmatizacije, vendar starejša generacija v luči svoje eksistencialne izkušnje pri tem ostaja bolj hermetična do italijanskega »drugega«, medtem ko mlajša odločneje usmerja svoje literarne motive v iskanje potencialno izrazitejših sobivanjskih možnosti in manj obremenjene odprtosti.

6 Sklep

Preučevanje stereotipnih predstav o neki družbeni skupini, etniji ali narodu poleg zaznavanja samih oblik in izvorov stereotipov nujno zahteva tudi vključitev širšega družbeno-kulturnega in političnega konteksta, v katerem te predstave nastajajo, se krepijo ali izginjajo in ki pomeni bistveno kategorijo njihovega nastanka ali ohranitve oziroma krepitve, nenazadnje pa – v določenih primerih – tudi njihove racionalizacije. Študija izbranih primerov o percepcijah Italijanov v slovenski zavesti to jasno pokaže. Obdobje po prvi svetovni vojni, zaznamovano z nasilno fašistično ideologijo in italijanskim ekspanzionizmom, ter druga svetovna vojna sta močno vplivala na kulturno produkcijo tiste generacije literatov, ki so nasilje, ki ga je izvajala Italija nad slovenskim narodom, občutili kot lastno eksistencialno izkustvo. Mlajša generacija, ki tega neposrednega izkustva ni imela, je zato do narodne zaznamovanosti in slovenstva veliko bolj kritična ter pogosto ironična in humorna. Kaj bodo prinesli najsodobnejši globalizacijski procesi v smislu krepitve ali slabitve medsebojnih stereotipnih percepcij, je spekulativno napovedovati. Za že potrjeno dejstvo pa se je pokazala domneva, da bo globalizacija – če bo omejena zgolj na ozek krog gospodarskih, političnih in intelektualnih elit, ne bo pa zajela širših populacij – nadnacionalne integracije v smislu spreminjanja in prilagajanja kolektivnih spominov in identitet v duhu strpnega medkulturnega sobivanja prej ovirala, kot pa jih spodbujala. Kot ugotavlja Ronald Inglehart (1997), so se nacionalistične napetosti celo v nekaterih ekonomsko najrazvitejših in izrazito pluralističnih državah, kot so Švedska, Nizozemska in Norveška, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja krepile. Avtor vidi enega pomembnih razlogov za tovrsten pojav v stopnjevanju lokalnih pripadnosti, pri čemer še vedno ni povsem jasno, ali je to posledica negativnih učinkov globalizacije ali vse večje ekonomske negotovosti kot njene pomembne dimenzije. Nesporno pa ostaja dejstvo, da ljudje veliko bolj kot v globalni vasi živijo v »elektronskih kočah« kot simbolu postmodernih lokalizmov, kjer odprtost v svetovni splet preko sodobnih tehnologij še ne vodi samoumevno tudi v odrekanje bodisi nacionalnim bodisi lokalnim identitetam in v ustvarjanje evropske, kaj šele svetovljanske identitete.

Literatura

- Appadurai, Arjun (2000): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Modernity*. London, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ballinger, Pamela (2003): *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Berger, Aleš, Grafenauer, Niko, in Jančar, Drago (2001): *Zamejstvo ni balast: Pogovor z Borisom Pahorjem*. Ampak, II (6–7): 72–75.
- Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Guerrina, Roberta (2002): *Europe: History, Ideas and Ideologies*. London: Arnold.
- Guibernau, Montserrat (2004): Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment. *Nations and Nationalism*, X (1–2): 125–141.
- Hall, Stuart (ur.) (1997): *Representation: Cultural Representation and Signifying Practices*. London: Sage.
- Huysen, Andreas (1995): *Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia*. New York: Routledge.
- Hutchinson, John (2000): Ethnicity and Modern Nations. *Ethnic and Racial Studies*, XXIII (4): 651–669.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization*. New Jersey: Princeton University Press.
- Jurić - Pahor, Marija (2000): *Narod, identiteta, spol*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Komac, Miran (1988): Kaj se dogaja znotraj manjšin? Antropologizacija zgodovine kot metodološki prispevek k proučevanju slovenskih nacionalnih manjšin. *Teorija in praksa*, XXV (9–10): 1238–1242.
- Kosovel, Srečko, Kosovel, Stano, Pahor, Boris, in Bambič, Milko (1970): *Srečko Kosovel v Trstu*. Trst: Zaliv.
- Kosovel, Srečko (1974): *Zlati čoln*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Košuta, Miran (1995): Sodobno slovensko slovstvo v Italiji. *Slavistična revija*, XXXXIII (3): 377–401.
- Košuta, Miran (1996): *Krpanova sol: Književni liki in stiki na slovenskem zahodu, študije in eseji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kuljić, Todor (2003): Kolektivni spomin in globalizacija. *Revija 2000*, (153–155): 45–63.
- Mead, George Herbert (1997): *Um, sebstvo, družba*. Ljubljana: Krtina.
- Močnik, Rastko (2002): The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms. V D. I. Bjelić in O. Savić (ur.): *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*: 79–115. Massachusetts, London: The MTT Press.
- Nastran Ule, Mirjana (1999): Socialna psihologija predsodkov. V M. Nastran Ule (ur.): *Predsodki in diskriminacije: Izbrane socialno-psihološke študije*: 299–342. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Pageaux, Daniel-Henri (2002): Uvod v imagologijo. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 9–20. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

- Pahor, Boris (1967): *Nekropola*. Maribor: Obzorja, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, Boris (1972): *Grmada v pristanu: novele*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Pahor, Boris (2002): *Premišljevanje o Trstu*. Ampak, III (10): 10–13.
- Pickering, Michael (2001): *Stereotyping: The Politics of Representation*. Hampshire, New York: Palgrave.
- Pirjevec, Marija (1992): *Na pretoku dveh literatur: Študije in eseji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Pirjevec, Marija (1995): *Narodnost in nacionalizem v razmišljanju Srečka Kosovela*. Primorska srečanja, XIX (170–171): 429–431.
- Pirjevec, Marija (ur.) (2001): *Tržaška knjiga: pesmi, zgodbe, pričevanja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Pirjevec, Marija (2002): *Odnos do »drugačnih« v italijanski tržaški književnosti 20. stoletja*. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 165–170. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Rebula, Alojz (1981): *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rebula, Alojz (1991): *Na slovenskem poldnevniku: predavanja in eseji*. Maribor: Obzorja.
- Rizman, Rudi (ur.) (1991): *Študije o etnonacionalizmu*. Ljubljana: Krt.
- Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smolej, Tone (2002): *Perspektive imagologije*. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 9–20. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Stergar, Rok (2002): *Podoba Italijanov pri Slovencih (Ob italijanski napovedi vojne Avstro-Ogrski)*. V T. Smolej (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*: 91–104. Ljubljana: Filozofska fakulteta – Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- Škamperle, Igor (1992): *Sneg na zlati veji*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Škamperle, Igor (1993): *Portretna skica Borisa Pahorja*. Dialogi, XXIX (6–7): 105–109.
- Štrukelj, Inka (2000): *Uvod k zborniku*. V I. Štrukelj (ur.): *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije*: 7–10. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.
- Trdina, Janez (1946–1959): *Zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Zorn, Aleksander (2002): *Vse vzmgoli, če le pripreš oko: Pogovor s Sašo Vugo*. Ampak, III (11): 40–47.

Naslov avtorice:

Ksenija Šabec
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani
Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana
ksenija.sabec@fdv.uni-lj.si